

Метадычныя рэкамендацыі па развіцці вуснага звязнага маўлення дзяцей з парушэннем слыху

Маўленчыя зносіны (камунікацыя) ўяўляе сабой асаблівы від дзейнасці, мэта якога - абмен думкамі, устанаўленне ўзаемаразумення. Пры вусных моўных зносінах людзі, у тым ліку дзеці з парушэннем слыху, перадаюць разнастайную інфармацыю, пабуджаюць адзін аднаго да дзеяння, выказваюць свае адносіны да чаго-небудзь. Авалоданне камунікатыўнай дзейнасцю (навыкамі вуснага маўлення) адбываецца шляхам засваення нормаў беларускай мовы і маўленчых паводзін суб'яднаў.

Развіццё вуснага маўлення па-беларуску ў школах для дзяцей з парушэннем слыху вядзецца па трох накірунках: 1) над словам (лексічны ўзровень), што павялічвае слоўнікавы запас вучняў; 2) над словазлучэннем і сказами (сінтаксічны ўзровень), што садзейнічае фарміраванню ў дзяцей уменняў выражаць розныя сэнсавыя адносіны; 3) над звязным маўленнем (узровень тэксту), што дазволіць дзецям перадаваць з дапамогай набытых ведаў свае ўражанні. Гэтыя накірункі вядуцца і развіваюцца паралельна, хоць і падпарадкоўваюцца адзін аднаму: напрыклад, канструктаванне сказаў магчыма толькі пасля засваення слоўніка; вынікі першага і другога накірункаў выкарыстоўваюцца пры складанні звязных тэкстаў, напісанні сачыненняў і і.г.д.

Кожны з накірункаў прадугледжвае сваю сістэму практыкаванняў. Так, у групе практыкаванняў па фарміраванні звязнага маўлення ў дзяцей з парушэннем слыху выкарыстоўваюцца наступныя падгрупы: 1) урокі-гутаркі, матэрыялам для якіх з'яўляюцца ўражанні ад рознага віду практычнай дзейнасці дзяцей (экспедыцыі, святы, канікулы і інш.); 2) урокі-гутаркі, правядзенне якіх абапіраецца на матэрыял, адлюстраваны ў карцінках, фільмах і г.д.; 3) урокі, мэта якіх – навучанне дзяцей звязнаму маўленню праз пераказ таго, што ім паведаміў настаўнік, што яны праслухалі па радыё, у запісах і інш. Такія практыкаванні з'яўляюцца найбольш складанымі, паколькі ў якіх зліваюцца ўсе ўменні на розных узроўнях. Яны павінны ўключаць слоўнікавую працу; заданні на развіццё навыкаў і ўменняў выражаць пэўныя сэнсавыя адносіны; працу над апавядальнымі, пыталымі і пабуджальнымі, клічнымі і няклічнымі сказамаі і інш.

Сістэма ў працы па развіцці звязнага маўлення вучняў залежыць ад рэалізацыі на практыцы наступных чатырох умоў: 1) паслядоўнасць практыкаванняў; 2) іх перспектыўнасць; 3) разнастайнасць практыкаванняў і вызначэнне канкрэтнай мэты кожнага іх тыпу; 4) уменне падпарадкаваць розныя віды практыкаванняў агульнай мэце.

У сучаснай школе для дзяцей з парушэннем слыху развіццё звязнага маўлення разглядаецца як галоўная задача, таму праца над ім павінна мець месца не толькі на кожным уроку па беларускай мове, але і па ўсіх астатніх прадметах. Варта адзначыць і той факт, што маўленне бывае ўнутраным і знешнім. **Унутранае маўленне** звернута да самога сябе, яно не пішацца і не вымаўляецца, але з яго дапамогай вучні засвойваюць і абдумваюць новы

матэрыял, складаюць сказы і г.д. Таму дзецям з парушэннем слыху варта даваць заданні падрыхтавацца да пэўнага паведамлення: падумаць, пра што трэба расказаць, якія словы ўжыць, падрыхтаваць сказы, апавяданне і інш. **Знешняе маўленне** звернута да іншых і з'яўляецца двухбаковай дзейнасцю. Яно ажыццяўляецца на ўсіх ўроках беларускай мовы ў форме дыялагічнага і маналагічнага маўлення.

Дыялагічнае маўленне – форма маўлення, пры якой адбываецца непасрэдны абмен выказваннямі паміж двума ці некалькімі суб'яседнікамі. Навучанне дыялогу – цэнтральная задача, паколькі ўменне яго весці садзейнічае самастойнаму выкарыстанню слоў у сінтаксічных канструкцыях. Найбольш мэтазгоднай для навучання дзяцей з парушэннем слыху дыялогу з'яўляецца групоўка па прыкмеце асаблівасцей злучэння парных рэплік: 1) пытална-адказавыя адзінствы; 2) паведамленне – пытанне (адказ); 3) паведамленне – паведамленне; 4) пабуджэнне да дзеяння – пытанне (адказ); 5) пабуджэнне да дзеяння – альтэрнатыўная рэакцыя (згода ці адмаўленне).

Уключэнне ў маўленне і спецыяльная адпрацоўка такіх дыялагічных адзінстваў паступова садзейнічаюць авалоданню асноўнымі структурнымі кампаентамі, з якіх камбінуецца дыялог. Больш паспяховаму засваенню садзейнічаюць наступныя мерапрыемствы: 1) выдзяляецца тып урокаў развіцця маўлення, на якіх ён адабраны і сістэматызаваны па функцыянальна-структурным прынцыпе (авалоданне дыялогам звязана з засваеннем сінтаксічных канструкцый і іх сэнсавых адносін); 2) прадугледжваецца правядзенне ўрокаў, на якіх моўны матэрыял згрупаваны па камунікатыўна-тэматычным прынцыпе (навучанне дыялогу вядзецца ў форме гутарак на адукацыйна-выхаваўчыя тэмы). У пачатку кожнага ўрока праводзяцца кароткія гутаркі тыпу маўленчых зарадак. Важным участкам працы над дыялагічным маўленнем з'яўляюцца пазакласныя заняткі па яго развіцці.

Практыкаванні могуць быць самымі рознымі: пабудова дыялогу па аналогіі з узорам; дапаўненне яго рэплікай; падбор парных рэплік і ліку прапанаваных; устаўка ў дыялог прарушчанай рэплікі (можна з ліку прапанаваных); выключэнне з дыялогу лішніх рэплік; складанне дыялогу па зададзенай сітуацыі (натуральнай, штучна створанай, нагляднай), з рассыпнага тэксту, па карцінках, па ілюстрацыі да мастацкага твора; трансфармацыя яго па розных заданнях (напрыклад, змяніць месца дзеяння); знаходжанне дыялогу ў мастацкім творы і рызыгрыванне яго па ролях; вядзенне дыялогу па заданні настаўніка на розныя тэмы; змены пазіцый удзельнікаў дыялогу і г.д. Варта таксама выкарыстаць дыялогі па прыдуманай (надуманай) сітуацыі, інсцэніроўцы ці пабудаваныя ў форме гульні. Відавочна, што асноўная форма працы тут – складанне дыялагічнага адзінства (ланцужка рэплік), якое можа быць наступных камбінацый: 1) пытална-адказавыя адзінствы, дзе трэба назваць прадмет думкі (тыпу: - Што ты трымаеш у руцэ? – Кнігу); 2) пытална-адказавыя адзінствы, дзе трэба нешта пацвердзіць ці адмовіць (напрыклад: - Ці праводзіцца заўтра факультатывы? – Не); 3) дыялагічныя адзінствы, дзе ёсць паведамленне,

пытанне і адказ на яго (напрыклад: - Я не пайду гуляць. - Чаму? – Не вывучыў верш); 4) дыялагічныя адзінствы, дзе ёсць паведамленне і сустрэчнае паведамленне (тыпу: - Я ўчора глядзеў фільм. – Я таксама); 5) дыялагічныя адзінствы, дзе ёсць пабуджэнне да дзеяння і рэакцыя на гэта (напрыклад: - Дай мне, калі ласка, кнігу. – З задавальненнем). Пачынаць працу варта з навучання дыялогам першай і другой груп, і асабліва ў пачатку ўрока, а затым адпрацоўваць навыкі на розных уроках і ў розных сітуацыях. Працу над трэцяй групай дыялогаў варта праводзіць, выкарыстоўваючы закрытую карцінку, адгадваючы схаванага прадмета, загаданага чалавека ці жывёлы, або ў форме гутаркі пра нешта прачытанае і інш. Дыялогі чацвёртай групы неабходныя ў працэсе выканання розных відаў дзейнасці, калі кожны ўдзельнік дыялогу паведамляе пра вынікі (канчатковыя ці прамежковыя) сваёй працы. З дыялогам пятага тыпу дзеці знаёмяцца ў працэсе рознага тыпу дзейнасці (вучэбнай, працоўнай, бытавой і інш.).

Развіццё дыялогу павінна адбывацца па ўзыходнай лініі – ад маленькіх дыялогаў, што складаюцца з 3-4 рэплік, да больш складаных па змесце і аб'ёму. Дзеці з парушэннем слыху павінны авалодаць парнасцю рэплік рознага характару, уменнем разумець сэнс першай рэплікі і правільна на яе рэагаваць. Асаблівую ўвагу варта надаць адпрацоўцы парных рэплік, што называюць накірунак, месца і час дзеяння, мэту і прычыну пачутага і інш.

Важным кампанентам дыялогу з'яўляецца гутарка, задача якой – сістэматызацыя той інфармацыі, якую вучні ўжо маюць для размовы, пабуджэнне іх да выражэння ацэнак, асабістых адносін да прадмета абмеркавання, актывізацыя маўленчага запasu. Актывную ролю тут адыгрывае настаўнік, на ўзоры маўлення якога арыентуюцца вучні і паступова ўцягваюцца ў дыялог. Таму варта выбіраць для абмеркавання тэмы, добра вядомыя дзецям (пра канікулы, пра сям'ю, пра прачытаную кнігу і інш.). У пачатку ўрока маюць месца кароткія гутаркі – пра надвор'е, пра дзяжурных, адсутных і г.д. У далейшым дзеці з парушэннем слыху вучацца складаць у вуснай і пісьмовай форме тэксты гутарак па плане, на пэўную тэму. Для гэтага настаўнік у працэсе выканання практыкаванняў вучыць дзяцей абдумваць тэму гутаркі, складаць яе план, вызначаць галоўную думку. Акрамя таго, школьнікі вучацца складаць план гутаркі, выступлення, а затым і сам тэкст гутаркі ці выступлення па сваім плане на пэўную тэму. Усё гэта прыводзіць да навучання навыкам аратарскага выступлення, а затым да ўмення весці маналог.

Маналагічнае маўленне фарміруецца на аснове вуснага дыялагічнага маўлення. Школьныя маналогі – гэта апавяданні па карціне ці серыі карцін, па асабістых назіраннях, апісанне падзей, выступленне, выклад прачытанага тэксту, пісьмовае сачыненне і інш. Матэрыял для маналогу нярэдка збіраецца доўгі час: складаецца план, вядуцца назіранні ці вывучаецца адпаведная літаратура, падбіраюцца прыклады і г.д. Асноўнай формай маналогу з'яўляецца выступленне.

Па сваім прызначэнні выступленні бываюць крытычныя (дыскусійныя, палемічныя), агітацыйныя (пабуджальныя) і прывітальныя (урачыстыя).

Вучыць дзяцей з парушэннем слыху выступленню варта ў тры этапы. На першым этапе дзецям паведамляецца пра асаблівасці гэтага віду дзейнасці. Затым праводзіцца праслухоўванне ўзораў выступленняў з выкарыстаннем рознай апаратуры і запісам выступлення на дошцы. Пасля гэтага арганізуецца і абмяркоўваецца пэўны від выступлення.

На другім этапе настаўнік праводзіць шэраг практыкаванняў на паглыбленне набытых ведаў і навыкаў. З гэтай мэтай ён прапануе прааналізаваць гатовыя вусныя выступленні, скласці фразы па ўзоры, па апорным слоўніку, па дэманстрацыі чаго-небудзь і інш. Вялікую ролю тут адыгрываюць карціны. Розныя па змесце і па выбары моўных сродкаў для іх апісання, яны падбіраюцца так, каб садзейнічаць развіццю вуснага звязнага маўлення ў цэлым і ўключаць у заняткі пэўны праграмны матэрыял, што вывучаецца ў дадзены момант на ўроках. У схему працы над па складанні вусных апавяданняў па карціне ўключаюцца яе папярэдні агульны аналіз, абмеркаванне адлюстраванага на карціне, арганізацыя і выбар патрэбнай лексікі, складанне плана, прыдуманне назвы. У гэту працу ўключаюцца таксама элементы разважання, параўнання, ацэнкі. У ходзе складання апавядання па карціне пры неабходнасці варта звяртацца да запісаў, пабуджаць дзяцей да выказванняў услых па-беларуску, звяртаць увагу на магчымыя варыянты асобных частак выказванняў.

Устанаўленню сувязей паміж сказамі дапамагаюць і заняткі па чытанні, таму працу над развіццём вуснага звязнага маўлення трэба працягваць і на іншых уроках.

На трэцім этапе настаўнік стварае такія маўленчыя сітуацыі, каб вучні мелі магчымасць і жаданне выступіць з выказваннямі, рознымі па тэматыцы і задачах. Важна ўлічваць тут інтарэсы класа, школы, дзяцей і інш. Тут выкарыстоўваюцца ўсе раней пералічаныя віды працы, толькі ў больш складаным варыянце: складанне даручэнняў, праца па карціне, дыдактычныя гульні, гутаркі, практыкаванні і інш. Настаўнік падтрымлівае ініцыятыву дзяцей у тым, каб падзяліцца сваімі ўражаннямі пра цікавыя для іх падзеі, з'явы, і дапамагае вучням аформіць выказванні.

Праца над маналагам, выступленнем цесна звязана з навучаннем дзяцей пэўным відам творчай працы: сачыненням, ізлажэннем, пераказам.

акім чынам, у працэсе навучання праводзіцца праца па развіцці звязнага маўлення дзяцей з парушэннем слыху, што забяспечвае развіццё маўленчай дзейнасці апошніх. Яно забяспечваецца за кошт частага прымянення школьнікамі маўленчых сродкаў, варыятыўнасці выказванняў, правядзення аналогій, прадугадвання адказаў суб'яднікаў.

Маўленчая дзейнасць вучняў удасканалваецца ў час як урокаў, так і ў пазаўрочны час на аснове гаварэння, чытання, пісьма, дактылавання і слыха-зрокавага ўспрыняцця.

Авалоданне дзецямі з парушэннем слыху звязнага маўлення пашырае іх уяўленні пра сістэмную будову мовы. Гэты працэс адбываецца праз дапаўненне няпоўных ці незразумелых па сэнсе рэплік, скарачэнне лішніх слоў, узбагачэнне маўлення рознымі структурнымі адзінкамі.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ